

İsmail Hüsrev Tökin'in "Eski Yunanistan'da İctimai Fikirler" Adlı Makalesi Üzerine

On İsmail Hüsrev Tökin's Article Titled "Social Ideas In Ancient Greece"

Hasan Aydın 

Özet

Makale, Türkiye'nin önemli Marksist iktisatçıları ve Kadro dergisinin kurucuları arasında yer alan İsmail Hüsrev Tökin'in *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası* için kaleme aldığı *Eski Yunanistan'da İctimai Fikirler* adlı makalesini konu edinmektedir. Makale, Türkiye'de yaygın bir tutum olan pozitivist bakışı aşması, filozofların fikir ve teorileriyle toplumsal sınıfları arasındaki ilişkiyi irdelemesi bakımından önemlidir. Bu açıdan bu makalenin iki amacının bulunduğu söylenebilir: İlki, İsmail Hüsrev Tökin'in tarihsel materyalizm ve diyalektik yöntemi kullanarak ortaya koyduğu Eski Yunan'daki toplumsal görüşlere ilişkin saptamalarının özlü bir değerlendirmesini yapmak; ikincisi ise, Türk aydınlanma tarihi bakımından bir dönüm noktası olan Cumhuriyet Dönemi'nin ilk felsefe dergileri ara-

Abstract

This work discusses about İsmail Hüsrev Tökin's article titled *Eski Yunanistan'da İctimai Fikirler* [Social Ideas in Ancient Greece] which was written for *İctimaiyat Mecmuası* [Sociology Journal]. He was one of the most important Marxist economists of Türkiye and of the founders of Kadro Journal. This article is important regarding overcoming the mainstream positivist perspective in Türkiye and examining the relationship between philosophers' ideas and social classes. Accordingly, there are two aims of this work: First is to thoroughly consider the determinations of İsmail Hüsrev Tökin's about social views in Ancient Greece through using historical materialism and dialectic method; Second is to present that article which was published in volume 1, issue 4 of "*Felsefe ve İctimaiyat*

✉ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü (haydin@omu.edu.tr)
ORCID: 0000-0002-0692-3725.

sında yer alan “*Felsefe ve İctimaiyât Mecmuası*”nın 1. cilt, 4. sayısında yayımlanan metni, Osmanlıca’dan Latin harflerine dönüştürüp, dilini bir parça özleştirilerek Türk okuyucunun takdirine sunmaktır. Kuşkusuz bu ikinci amaç, Cumhuriyetin erken dönem felsefe tarihine ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Eski Yunan Felsefesi, siyaset felsefesi, ideoloji, pozitivizm, sınıfsal çözümleme.

Mecmuası” [Philosophy and Sociology Journal] through Latinization of that article from Ottoman Turkish. Aforementioned journal was a milestone within Turkish enlightenment history as it was one of the first philosophical journals of Republican period. Without a doubt, this second aim is quite important regarding illuminating the history of philosophy during early era of Republic.

Keywords: Ancient Greek Philosophy, Class Analysis, Ideology, Political Philosophy, Positivism.

Giriş

Türkiye’de kaleme alınmış felsefe tarihine ilişkin yapıtlara kabaca bakıldığında, genellikle düşünürlerin fikirlerinin ve teorilerinin betimiyle yetinildiği, fikirlerin ve teorilerin sosyo-kültürel, tarihsel ve sınıfsal temeline pek atfı yapılmadığı gözlenir.¹ Bu açıdan Türkiye’nin bilim ve felsefe kültüründe hala betim temelli olan ve açıklama çabasını çoğu kez göz ardı eden pozitivist bakış açısının² egemen olduğu söylenebilir. Aslında bu, nedensiz değildir; pozitivist bakış açısı, bir yönüyle kolaycılığı içermekte, öte yandan nesnelliği önelemektedir. Pozitivist bilim anlayışı, bilimsel araştırmanın, bir dış kaynaktan gelen nihai sebepleri aramamasını, doğrudan gözleme açık olan gerçekler arasındaki ilişkilerle sınırlı olmasını talep eden bir yaklaşımdır. Oysa toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve sınıfsal çözümler yapmak, görünenin altına uzandığı, nihai nedenleri aradığı için, hem çok yönlü, tarihsel ve derinlemesine bir bakışı gerektirmekte hem de yoruma yönelmesi yüzünden en azından biçim açısından öznel bir görünümde ortaya çıkmaktadır.³ Türkiye’de bu genel eğilimin aksine davranmış ve tarihsel ve sınıfsal yaklaşımı içselleştirmiş düşün insan-

¹ Bu anlayışın en tipik örneğini, Macit Gökberk’in *Felsefe Tarihi* (Remzi Kitabevi, İstanbul 1993) adlı yapıtında görmek olasıdır. Bu yapıt Türkiye’de felsefe tarihi alanında kaleme alınmış öncü yapıtlar arasındadır ve felsefe tarihi derslerinde en temel kaynak olarak kullanılmaktadır. Üniversitede bize de ilk, orta ve yakın çağ felsefe tarihi derslerinde anılan yapıt tavsiye edilmiş ve okutulmuştur.

² Burada pozitivism nitelemesiyle, bilim yapmayı salt betimleme yapmak olarak gören, olayların neden-sonucunu analitik bir biçimde irdelemeye yanaşmayan, salt deneyimle yetinen bir anlayış kastedilmektedir. Kanımca bu anlayış, Ernest Mach pozitivisminin bir uzantısıdır.

³ Yorumların biçim açısından öznel görünmesi, çoğu insanı yanıltmaktadır. Oysa bilimsel değeri olan hiçbir yorum gerekçesiz değildir. Eğer bir bilim insanı, gerekçelerini ortaya koyarak, nesnel gerekçelerden hareket ederek herhangi bir konuda bir yorum yapıyorsa, bunu öznel sayıp bilimsel olmadığını söylemek olanaksızdır. Bilimde elbette yorumların güçlü bir rolü vardır; zira belli bir kurama dayalı her açıklama çabası yorumsal bir etkinliktir. Bir yorumun bilim dışı sayılmasının tek nedeni, onun gerekçelere ve nesnel temellere dayanmamış olması olmalıdır. Aksi durumda yorum, bilim olarak kabul edilmese bile en azından bilimsel bir veri olarak kabul edilmelidir. Burada “bilim” ile “bilimsel” olan arasında koyduğumuz fark dikkate alınmalıdır. Kanımızca doğrulanma ve yanlışlanma olanağı bulanana, sınamaya açık her yargı bilimsellik niteliği taşımaktadır.

ları da yok değildir. Felsefe tarihini Marksist paradigma ışığında irdeleyen düşünürler, filozofların fikirleri ve teorileriyle, onların sınıfsal konumları, fikirlerin üretim ilişkisiyle bağları ve sosyo-kültürel tutamaklarıyla ilgili ayrıntılı çözümler ortaya koymaktadırlar. Görebildiğimiz kadarıyla, felsefi fikirlerin ve teorilerin, tarihsel ve sınıfsal bir zeminde irdelenmesi düşüncesinin ilk izlerini Cumhuriyet Döneminin ilk felsefe dergisi olan *Felsefe ve İctimaiyat* dergisinde bulmak olasıdır. Türk düşünce geleneğinde, Meşrutiyet'ten itibaren *Mecmua-i Fünûn*, *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Felsefe Mecmuası*, *Ceride-i Felsefe*, *Dergah*, *Aydınlık*, *Yeni Fikir*, *Hayat* gibi felsefi içerikli pek çok dergiye rastlanır.⁴ Bunlar arasında *Felsefe ve İctimaiyât Mecmuası*, özgün bir yere sahiptir; çünkü Cumhuriyetten sonra yayımlanan ilk felsefe dergileri arasındadır. Dergi, modern Türkiye'nin köklü devrimlerle kurulmaya çalışıldığı kritik bir aşamada, 1927-1930 yılları arasında çıkmıştır ve sadece dokuz sayı yayımlanmıştır. Söz konusu derginin en önemli niteliklerinden birisi, 1928'de Hilmi Ziya Ülken tarafından kurulan *Felsefe Cemiyeti*'nin yayın organı olmasıdır. Bu açıdan dergide, *Felsefe Cemiyeti*'nin kimi bildirilerinin yayımlandığı ve haberlerinin duyurulduğu görülür.⁵ *Felsefe ve İctimaiyât Mecmuası*, adından da anlaşılacağı gibi, felsefe ve toplumbilim konularına odaklanan bir dergidir. Bu gerçeği, hem derginin içeriğinde hem de ilk sayıda ortaya konan “mukaddime ve maksadımız” (giriş ve amacımız) adlı bölümde görmek olasıdır. Ancak derginin amacının, salt bu konularda bilgi sunmakla sınırlı olmadığını kaydetmek gerekir. Zira giriş (mukaddime) bölümüne bakılırsa, derginin üst amacı, felsefi ve toplumsal sorunları merak eden okuyucuların, bu sorunlar hakkındaki bilgilerini derinleştirmelerine, güçlendirmelerine ve araştırmalarını sağlam bir yöntemle ilerletmelerine katkı sağlamak ve onlara rehberlik etmek olarak belirlenmiştir. Felsefe ve toplumbiliminin

⁴ Bkz. Arslan Kaynarcağ, Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe, T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Dizisi, Ankara 2002, s. 1 vd; Kazım Sarıkavak, “Cumhuriyet Döneminde Felsefe Yayınları”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 28, s. 97-112. (<http://www.felsefelik.com/felsefedunyasi/28-1998/28-097.pdf>)

⁵ Bkz. *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*, cilt: 1, Sayı: 6, Matbaa Âmidî, İstanbul 1927, s. 475.

aynı dergide bir araya getirilmesi, derginin felsefi düşünceler ve teorilerle toplumsal koşullar arasında güçlü bağlantılar kurulacağına habercisi gibidir. Gerçekten de dergide yayınlanmış yazılara bakıldığında, toplumsal, tarihsel ve sınıfsal çözümlerinin ön plana çıktığı görülür. Dergide yer alan İsmail Hüsrev Tökin'in yazılarının tam bu bağlamda özgün bir yere sahip olduğu söylenebilir. Daha çok iktisat tarihindeki çalışmaları ve Kadro dergisindeki yazılarıyla tanınan İsmail Hüsrev Tökin'in,⁶ *Felsefe ve İktimaiyat Mecmuası*'ndaki yazılarında, pozitivist eğilimin dışına çıkmayı başardığı, tarihsel materyalizmi yöntem olarak kullanarak sınıfsal bir temelde filozofların fikirlerini ve teorilerini eleştiri süzgecinden geçirdiği görülür. Onun özellikle, *Eski Yunanistan'da İktimai Fikirler* adlı makalesi, Eski Yunan felsefesinin, özellikle eski Yunan filozoflarının politik öğretilerinin, sınıfsal bir temelde nasıl okunması gerektiğiyle ilgili örnek bir çözümlenme niteliğindedir.

İşte bu makale, İsmail Hüsrev Tökin'in, *Eski Yunanistan'da İktimai Fikirler* adlı makalesini konu edinmektedir. Bu açıdan makalenin iki amacı bulunduğu söylenebilir: *İlki*, İsmail Hüsrev Tökin hakkından kısa bir bildiren sonra, onun tarihsel materyalizm ve diyalektik yöntemi kullanarak ortaya koyduğu Eski Yunan'daki siyasal görüşlere ilişkin saptamalarının bir değerlendirmesini yapmak, *ikincisi* ise Türk aydınlanma tarihi açısın-

⁶ İsmail Hüsrev Tökin'in Türkiye Köy İktisadiyatı'na (İletişim Yayınları, İstanbul 1990) ek olarak, Kadro dergisinde yayımlanmış yazıları da onun temel ilgisinin ekonomiye olduğunu göstermektedir. Bu ilgiyi görmek için Kadro dergisinde yayımlanmış şu makale seçkisine bakmak yeterlidir: "Dünya Buhranı Ne Halde?", (Sayı 1: Ocak 1932); "Türkiye'de Derebeylik Rejimi", (Sayı 7: Temmuz 1932); "Türkiye'de Derebeylik Rejimi (2)", (Sayı 8: Ağustos 1932); "Türkiye'de Millî Sermaye Hareketi", (Sayı 10: Ekim 1932); "Şark Vilâyetlerinde Derebeylik (1)", (Sayı 11: Kasım 1932); "Şark Vilâyetlerinde Derebeylik (2)", (Sayı 12: Aralık 1932); "Müstemele ve Yarım Müstemlekelerde Buhranın Tesirleri", (Sayı 15: Mart 1933); "Millî Kurtuluş Devletçiliği (1)", (Sayı 18: Haziran 1933); "Millî Kurtuluş Devletçiliği (2)", (Sayı 19: Temmuz 1933); "Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", (Sayı 21: Eylül 1933); "Türk Köylüsünü Topraklılandırmalı, Fakat Nasıl?", (Sayı 23: Kasım 1933); "Millet İçinde Sınıf Meselesi", (Sayı 25: Ocak 1934); "Millet İçinde Sınıf Meselesi (2)", (Sayı 26: Şubat 1934); "Beş Senelik Programın Manası", (Sayı 27: Mart 1934); "Garpte Sermaye Terakümünde Müstemlekelerin Rolü", (Sayı 32: Ağustos 1934); "İç Pazar Meselesi", (Sayı 33: Eylül 1934).

dan bir dönüm noktası olan Cumhuriyet Dönemi'nin ilk felsefe dergileri arasında yer alan “*Felsefe ve İçtimaiyât Mecmuası*”nın 1. cilt, 4. sayısında yayımlanan metni, Osmanlıca'dan Latin harflerine dönüştürüp, dilini bir parça özleştirilerek Türk okuyucunun takdirine sunmaktır. Kuşkusuz bu ikinci amaç, Cumhuriyetin erken dönem felsefe tarihine ışık tutması açısından da oldukça önemlidir.

İsmail Hüsrev Tökin Hakkında Birkaç Söz

İsmail Hüsrev Tökin, 14 Mart 1902 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Eğitim-öğretim yaşamına İstanbul'da başlamış, İstanbul Avusturya Lisesi'ni bitirmiştir. 1922-1925 yılları arasında Sovyet bursuyla Moskova'da Doğu Emekçileri Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürmüştür.⁷ Aynı zamanda Moskova Üniversitesi iktisat seminerlerine de devam etmiştir. Mezuniyet sonrası, Doğu Emekçileri Üniversitesi'nde okutman olarak görev yapmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra 1925 yılında Komünistlikle suçlanmış ve hapse mahkûm olmuştur. Hapis hayatının ardından bir Alman ihracat firmasının Türkiye temsilciliğinde çalışmış, firma adına mal bağlantıları yapmak üzere Anadolu'da üretim alanlarında üreticilerle fikir alışverişinde bulunmuş, köylülerin sosyo-ekonomik durumları hakkında bilgiler toplamıştır. Bu incelemelerini, Ziraat Bankası'nın kredi kooperatiflerinin ilk önce nerelerde kurulacağını incelemek üzere çıktığı Anadolu gezilerinde, köylerde üreticilerin sosyal ilişkileri hakkında bilgiler toplayarak geliştirmiştir. Onun incelemeler sonucu elde ettiği bilgiler, kısmen “*Türkiye Köy İktisadiyatı*” adlı yapıtına temel oluşturmuştur.⁸ Bu yapıt İsmail Hüsrev Tökin'in başyapıtı kabul edilmektedir. İlk baskısı Kadro dergisi yayınları arasında çıkan söz konusu yapıt, 1990 yılında İletişim yayınları arasında tekrar basılmıştır. Anılan yapıt, Türkiye'de köy ve tarım sorunları üstüne ilk sınıfsal temelli çözümleme sayılmaktadır. O, bu yapıtta, toprak ağalığı

Nisan 2024, Sayı: 8

sofist

⁷ İsmail Hüsrev Tökin'in Rusya'da öğrenim görmesi ve Moskova'da Nazım Hikmet ve Şevket Süreyya gibi kimselerle tanışması onun Marksist olduğu tezini savunanlarca sık sık kullanılmıştır.

⁸ Bkz. İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul 1990.

sisteminin ortaçağ feodalizmiyle benzeşen ve farklılaşan yönlerini incelemiş, sistemde meydana gelen değişimleri, Doğu'dan Batı'ya farklılaşan toprak mülkiyeti düzeni çerçevesinde ele alıp incelemiştir.⁹ İsmail Hüsrev Tökin, aynı zamanda, Aydınlık dergisinin yayın kurulunda bulunmuş ve daha sonra Kadro dergisinin kurucusu ve yazarları arasında yer almıştır.¹⁰

Bilindiği gibi, Kadro dergisi, 1932 yılının Ocak ayında yayın hayatına başlayan, Atatürk'ün takdirini toplayan ve üç yıl boyunca 36 sayı çıkan, Türk Devrimi'nin ideolojisini sistemleştirme işini üstlenen bir yayın organı niteliğindedir. İsmail Hüsrev'le beraber Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Vedat Nedim (Tor), Burhan Asaf (Belge) tarafından çıkarılan bu dergi¹¹, ortaya koyduğu ekonomik, politik ve toplumsal görüşlerle ve tarihsel materyalizm ve diyalektik yöntemi kullanarak sunduğu özgün çözümlerle, bir basın-yayın etkinliği olmaktan öteye geçerek, bir entelektüel hareketin ve düşüncenin sözcüsü olmayı başarmıştır.¹² İsmail Hüsrev Tökin, bu dergideki yazıları, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adına 5 Kasım-5 Aralık 1922 arasında Moskova'da toplanan dördüncü Komintern'e katılması¹³ yüzünden ideolojik mensubiyeti tartışma konusu olmuş, hatta istihbaratçı olduğu ve dönemin istihbarat örgütü Millî Emniyet (Amale) Hizmetlerinde çalıştığı öne sürülmüştür. İsmail Hüsrev Tökin, 1992 yılında hayata gözlerini yummuştur.¹⁴ İdeolojik mensubiye-

⁹ Bkz. İsmail Hüsrev Tökin, Türkiye Köy İktisadiyatı, s. 1-204.

¹⁰ Bkz. Cemal Güzel, "Türkiye'de Maddecilik ve Maddecilik Karşıtı Görüşler", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 19, s. 70.

¹¹ Bkz. Selahattin Hilav, "Düşünce Tarihi", Türkiye Tarihi içinde, cilt: 4, Yay. Yönet.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 409.

¹² Kadro dergisiyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Kadro Hareketiyle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 27, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993; İsa Yalçın Küçük, "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, s. 138-144; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi", Toplum ve Bilim, Sayı 24, Kış 1984, s. 35-68; Cem Alpar, "Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm", Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Bildiriler ve Tartışmalar, 2. Baskı, Ankara, 1984, s. 703-736.

¹³ Bkz. Cemal Güzel, Türkiye'de Maddecilik ve Maddecilik Karşıtı Görüşler, s. 71.

¹⁴ İsmail Hüsrev Tökin aramızdan ayrılmadan önce onunla tarihi değerleri yadsınamayacak üç mülakat yapılmıştır. Birincisi, Tarihçi Mete Tunçay'ın beş yıl arayla yaptığı iki uzun

ti her ne olursa olsun, o, gerek Kadro dergisindeki¹⁵ yazılarında gerekse diğer yapıtlarında tarihsel materyalizm ve diyalektik yöntemi kullanmış, olaylara pozitivizmi aşarak toplumsal, siyasal, ekonomik, bir başka deyişle sınıfsal temelde bakmayı başarmış önemli düşünürlerimiz arasındadır.

İsmail Hüsrev'in Yöntembilimsel Tavrı ve Kimi Çarpıcı Sonuçlar:

İsmail Hüsrev Tökin, sınıfsal bakış açısını, Eski Yunanlı filozofların toplumsal görüşlerini irdelerken de kullanmış, Sofistlerin, Aristippos'un, Antisthenes'in, Diogenes'in, Ksenophon'un ve Platon'un topluma ilişkin görüşlerini, Eski Yunan toplumunda yaşanan toplumsal dönüşümlerle bağını kurarak sınıfsal temlerini de dikkate alarak çözümlemeyi denemiştir.¹⁶ Kuşkusuz onun çözümlemesinin Eski Yunan'daki toplumsal temelli tüm görüşleri kapsadığını söylemek olası değildir. Bu açıdan onda kimi sınırlılıklar görülebilir; bu sınırlılığı makalenin yazılış tarihine ve İsmail Hüsrev Tökin'in ilgisinin felsefeden çok ekonomiye yönelmesinde aramak gerekir.¹⁷ Bu sınırlılıklarına karşın, İsmail Hüsrev Tökin'in makalesinin ilk

sohbet; ikincisi VTR'den Nalan ve Enis Sakızlı'nın Türkiye iktisat tarihi bağlamında yaptıkları görüşme ve video çekimleri; üçüncüsü Mete Tunçay'ın öğrencisi Uğur Dalak'ın doktora tezi için yaptığı mülakattır.

¹⁵ Kadro dergisiyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Kadro Hareketiyle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 27, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993; İsmail Hüsrev Tökin, kendisi ile 1991 yılında yapılan görüşmede, hiçbir dönem komünist hareket içinde bulunmadığını ifade etmiştir. Temuçin Faik Ertan, Kadrocular ve Kadro Hareketi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara, 1992, ek 3, s. 1.

¹⁶ İsmail Hüsrev, "Eski Yunanistan'da İçtimai Fikirler", Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası, cilt: 1, sayı: 4, 1927, s. 304-308.

¹⁷ İsmail Hüsrev Tökin, MÖ. IV.-V. yüzyıllarda ortaya konmuş toplumsal nitelikli görüşleri tartışırken, Sofistlerden özellikle "insan her şeyin ölçüsüdür" diyen Protogoras'ın görüşüne değinmiş, Kalikles'in "güçlünün hakkı doğanın kanunudur" anlayışını değerlendirmiş, Sofistlerde dile gelen değişime vurgu ile eğitime olan vurgunun altını çizmiştir. Bu açıdan onun Sofistlere yönelik olarak ortaya koyduğu çözümleme oldukça sınırlıdır. En azından Gorgias'in nihilizmine hiç değinilmemiş, Antippon'un toplumsal sözleşme anlayışı ile adaleti bu sözleşmenin ürünü olan kanunlara uymaya bağlaması hiç dikkate almamıştır. Özellikle Sofistlerde gündeme gelen toplumsal sözleşme düşüncesi, batılı toplum görüşünde çok sık gündeme geldiği için buna dikkat çekilmesi beklenirdi.

tümcelerinde göze çarpan yöntembilimsel tavrı anılmaya ve çözümlenmeye değerdir. O şöyle demektedir:

“İdeoloji, yani hukuk, din, güzel sanatlar ve felsefe, belirli tarihsel koşulların ürünüdür. Ancak, anılan koşulların dönüşümüyle değişir. Bu varsayımın doğruluğunu, daima karşılaştığımız toplumsal-tarihsel olaylar kesin bir biçimde desteklemektedir. Az çok örgütlenmiş herhangi bir toplumsal sınıfın, çıkarlarını diğer toplumsal sınıflara karşı korumak için belli bir ideolojiye sahip olduğu, artık toplumbilimin kesin hakikatleri arasına girmiştir. Bir toplumsal sınıfın ideolojisi, bir diğer sınıfın ideolojiden niçin farklıdır? Bu fark, o sınıfın toplumdaki konumundan, yaşayış tarzından, kısaca üretime katılma sisteminin ileri gelir. İdeoloji, toplumsal bilinç, maddeyle ilintisi olmayan, bağımsız ruhsal bir olay değildir. İdeolojiyi, toplumsal bilinci belirleyen ve ona biçim veren, maddî toplumsal çevredir. Buna bağlı olarak, ideolojinin ortaya çıkışını ve yayılışını, yani diyalektiğin seyrini araştıran bir toplumbilimcinin en büyük görevi, toplumsal sınıfların ideolojileriyle toplumsal çevreleri arasındaki bağı, karşılıklı ilişkiyi belirlemek ve saptamaktır.”¹⁸

İsmail Hüsrev Tökin’in söz konusu yöntembilimsel saptamasında, üç temel husus öne çıkmaktadır. *İlki*, hukuk, din, güzel sanatlar ve felsefeyi içerisine dâhil ettiği ideolojinin, tarihsel koşulların ürünü olduğu saptamasıdır. Bu nedenle, ona göre, ideolojiler ancak tarihsel koşulların dönüşmesiyle değişirler.¹⁹ *İkincisi*, ideolojinin sınıfsal temeline ilişkindir. Bu yüzden o, az çok örgütlenmiş bir toplumsal sınıfın çıkarlarını, diğer toplumsal sınıflara karşı korumak için bir ideolojiye sahip olduğu olgusunun, toplumbilimin kesin gerçekleri arasında yer aldığı altını çizmektedir.²⁰ *Üçüncüsü* ise bir sınıfın ideolojisinin, diğer sınıfların ideolojilerinden niçin ayrıldığı sorusuna verdiği yanıtta belirir. Onun bu soruya verdiği yanıtta göre, bu fark, o sınıfın toplumsal konumundan, yaşayış tarzından, özetle “*üretime katılma biçiminden*” kaynaklanır. Çünkü İsmail Hüsrev Tökin’e

Öte yandan, benzer bir eksikliği, Herakleitos, Demokritos, Pythagoras ve IV. yüz yılda yaşamış Aristoteles’e hiç değinmemiş olmasında da yakalamak olasıdır.

¹⁸ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İctimaî Fikirler”, s.304.

¹⁹ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İctimaî Fikirler”, s. 304.

²⁰ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İctimaî Fikirler”, s. 304.

göre, toplumsal bilinçle özdeşleştirilebilecek olan ideoloji, maddeyle ilişkisiz, salt ruhsal bir olay olarak görülemez; onu biçimlendiren, maddî toplumsal süreçlerdir. Bu yüzden ona göre, ideolojinin ortaya çıkışını ve yayılışını, yani diyalektiği araştıran kimse, toplumsal sınıfların ideolojisiyle maddî süreçler arasındaki ilişkiyi saptamak zorundadır.²¹ Kuşkusuz, İsmail Hüsrev Tökin'in tanımladığı yöntem, bilincin önüne maddeyi ve maddî süreçleri koyan ve bilincin tarihselliğini göstermeyi hedefleyen tarihsel materyalizm yöntemidir.

Yöntembilimsel belirlenimin ardından o, yöntembiliminin zorunlu sonucu olarak MÖ. IV.-V. yüzyıllarda yaşamış Eski Yunan filozoflarının toplumsal görüşlerini ele alırken, öncelikle toplumsal koşulların ve bu koşullardaki değişimle filozofların görüşleri arasındaki bağların ortaya çıkarılması gereğine işaret eder ve ne yapacağını açıkça ortaya koyar.²² Onun Marksist olup olmadığı konusundaki tartışmaları, Komünist Parti'ye hiç üye olmamış olmasına²³ ve tarihsel materyalizmi bir yöntem olarak kullanan herkesin Marksist olduğunu söylemenin olanaksız olduğu gerçeğine²⁴ dayanarak bir kenara bıraksak bile, yöntembilimsel tavrının, i ve gönlünün hangi tarafa meylettğini göstermesi açısından önemli olduğu kanısındayız. O, yöntembilimsel tavrının bir sonucu olarak, Eski Yunan'da MÖ. IV.-V. yüzyıllarda ortaya çıkan felsefî-toplumsal görüşleri, *Peloponnesos* savaşlarından sonra dönüşen toplumsal koşulların doğurduğu sorunlara, kendi de-

²¹ Bkz. İsmail Hüsrev, "Eski Yunanistan'da İçtimaî Fikirler", s. 304.

²² Bkz. İsmail Hüsrev, "Eski Yunan'da İçtimaî Fikirler", s. 304.

²³ İsmail Hüsrev Tökin, kendisi ile yapılan görüşmelerde hiçbir zaman komünist hareket içinde bulunmadığını söylemiştir. Bkz. Temuçin Faik Ertan, Kadrocular ve Kadro Hareketi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), H. Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, Ek 3, s. 1.

²⁴ Burada bir olgunun altını çizmek gerekmektedir: İdeolog olarak Marks ile bir bilim insanı olarak Marks'ı ayırmak gerekir. Bu ayırım dikkate alınır, Marks'ın altını çizdiği ve uyguladığı tarihsel materyalizm, diyalektik gibi yöntemleri kullananları ve Marks'ın bilimsel bulgularını dikkate alanları, Marksist diye nitelemek pek kolay olmasa gerektir. Nitekim tarihsel materyalizm ve diyalektiği bir yöntem olarak kullanan ve Marksist olmayan pek çok düşünürle karşılaşmak olasıdır. Zira tarihsel materyalizm ve diyalektik her bilim insanının kullanabileceği yöntemler arasındadır.

yişiyile ‘*buhranlara bir yanıt*’ olarak görmektedir.²⁵ Ona göre, buhranların egemen olduğu, emek-sermaye ilişkisinin değiştiği bu dönemde, toplumu yeniden şekillendirmek ve farklı toplumsal sınıfların çıkarlarını dillendirmek için filozoflar harekete geçmişler, farklı sınıflar için toplumsal ideolojiler oluşturmuşlardır. Bu açıdan filozofların politik öğretileri aslında, belli sınıflar için geliştirilmiş bir ideolojiden başka bir şey değildir.²⁶ Sözgelimi, bireyci-anarşist görüşlerle ortaya çıkan Sofistler, zengin sınıflar için birey odaklı bir toplum görüşü geliştirmiş, bu yönüyle aşırı devrimciler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu görüşlerini, “insanın ihtirasları ve amaçları dışında her şey değişir; her şeyin ölçüsü insandır” savlarıyla temellendirmişlerdir. Hüsrev’e göre, onların bu savları temel almaları nedensiz değildir; çünkü onlar için insansal arzuların geniş ölçüde doyurulması esastır. Bireyin güçlü olması, toplumsal sınıflara karşı korunması ise, iyi düşünme, iyi söz söyleme, iyi hareket etme sanatını öğrenmeyle doğru orantılıdır. Sofistlere göre, ancak böylesine donanımlı bireyler, toplumu yeniden düzenleyebilir ve köhneleşmiş geleneklerin esiri olmaktan kurtulabilir.²⁷ İsmail Hüsrev Tökin’e göre, aynı anlayışı, zengin sınıfların sözcüsü olan ve hazcılığa vurgu yapan Aristippos da devam ettirmiştir. Çünkü o da tüccar sınıfındandır ve hazcılık felsefesi temelinde yükselen toplum görüşü, zengin sınıflara yöneliktir.²⁸ Antisthenes ve öğrencisi Diogenes, Sofistler’in ve Aristippos’un aksine, fakir sınıfların görüşlerini yansıtmakta, bu yüzden onların felsefesi zenginler tarafından köpeksilik (kelbiye-kynik) olarak damgalanmaktadır. Bu, nedensiz değildir; çünkü onlara göre, yaşamın en büyük hazzı olan mutluluğa ulaşmak için, uygar yaşamın tüm alışkanlıklarından, mülkiyet, evlilik, ahlak gibi toplumsal kurumlardan kurtulmak ve doğanın kuralları doğrultusunda, nefsi arzulara göre fakir, basit bir yaşam sürmek gerekmektedir.²⁹ İsmail Hüsrev Tökin’e göre Ksenophon, Sokrates’i odak alan bir felsefe anlayışı ortaya koymaktadır ve Sokrates’i burjuvalaştırmakta, adeta

²⁵ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İçtimaî Fikirler”, s. 304-305.

²⁶ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İçtimaî Fikirler”, s. 304-305.

²⁷ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İçtimaî Fikirler”, s. 305.

²⁸ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İçtimaî Fikirler”, s. 305-306.

²⁹ Bkz. İsmail Hüsrev, “Eski Yunanistan’da İçtimaî Fikirler”, s. 306.

yepyeni bir Sokrates imgesi yaratmaktadır. O, bu haliyle burjuva sınıfına Sokrates'i örnek olarak göstermeye girişmekte, yararı olmayan bilgilerin öğretimine ve tartışılmasına ket vurmaya çalışmaktadır. İsmail Hüsrev Tökin'in kanısına göre, Ksenophon'un yaptığı, Sokrates'in kişiliğinde, buhranları atlatmak için burjuva sınıfına yönelik ideal bir tip yaratmaktadır.³⁰ Ona göre, zenginlerin ve fakir halkın felsefelerine bir tepki olarak yüksek aristokrat kesimin felsefesinin ortaya çıkması diyalektiğin kaçınılmaz sonucudur. İşte tam bu bağlamda İsmail Hüsrev Tökin, Platon'a geçmekte ve onun görüşlerinin buhranlar sonucu otoritelerini yitiren eski Atina aristokratlarının kast düzeninin komünist temeller üzerine kurulmuş yeni bir şekli olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Platon'un *Devlet*'i, Hindistan'daki Brahmanlar diktatörlüğünü anımsatmaktadır ve iki hedefi bulunmaktadır:

İlki, özel mülkiyet, sefalet ve kötülükleri içermeyen, erdemli bir filozof tarafından yönetilen bir toplumsal-siyasal yapıya vurgudur. *İkincisi* ise, yaşanan toplumsal buhranlar sonucu etkisini yitiren Eski Yunan aristokrasinin kast sisteminin, komünist temeller üzerinde yeniden inşa edilmesidir. Bu açıdan, Platon'un *Devlet*'inde sunulan görüşler, bir bütün olarak, aristokratların ideolojisini yansıtmakta ve onların çıkarlarına hizmet etmektedir. Bunu, aristokrat uğraşlar olarak görülen müziğe, jimnastiğe ve eros'a vurgusunda, özellikle halkı sınıflara ayırmasında ve aristokratlara ayrıcalıklar tanınmasında görmek olasıdır.³¹

Bu kısa irdelemeden de anlaşılacağı gibi, İsmail Hüsrev Tökin, Eski Yunan filozoflarının siyasi öğretileleriyle dönemin tarihsel koşulları ve ideolojisini kurmaya yöneldikleri toplumsal sınıfları arasında bir bağ kurmakta ve felsefi düşünce ve teorilerin boşlukta oluşmadığını kaydetmeye çalışmaktadır. Eski Yunanistan'daki toplumsal düşünceleri İsmail Hüsrev Tökin'in sınıfsal bir temelde nasıl irdelediğini yakından görmek için "Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası'nda" Osmanlıca olarak yayımlanmış makalenin³² Latin

³⁰ Bkz. İsmail Hüsrev, "Eski Yunanistan'da İçtimai Fikirler", s. 306-307.

³¹ Bkz. İsmail Hüsrev, "Eski Yunanistan'da İçtimai Fikirler", s. 307-308.

³² Makalenin tam metni için bkz. İsmail Hüsrev, "Eski Yunanistan'da İçtimai Fikirler", Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası, cilt: 1, sayı: 4, 1927, s. 304-308.

alfabesine dönüştürülmüş ve dil açısından bir parça özleştirilmiş metnini sunmak yararlı olacaktır. Yaklaşık bir asır önce yazılmış bir metinle tanışmanın, Cumhuriyetin ilk yıllarına ve orada var olan düşünsel çoğulculuğa³³ uzanmak açısından oldukça heyecan verici olduğunu kaydetmek gerekir.³⁴

İsmail Hüsrev'in Makalesinin Tam Metni: "Eski Yunanistan'da İçtimaî Fikirler"

İdeoloji, yani hukuk, din, güzel sanatlar ve felsefe, belirli tarihsel koşulların ürünüdür. Ancak, anılan koşulların dönüşümüyle değişir. Bu varsayımın doğruluğunu, daima karşılaştığımız toplumsal-tarihsel olaylar kesin bir biçimde desteklemektedir. Az çok örgütlenmiş herhangi bir toplumsal sınıfın, çıkarlarını diğer toplumsal sınıflara karşı korumak için belli bir ideolojiye sahip olduğu, artık toplumbilimin kesin hakikatleri arasına girmiştir. Bir toplumsal sınıfın ideolojisi, bir diğer sınıfın ideolojiden niçin farklıdır? Bu fark, o sınıfın toplumdaki konumundan, yaşayış tarzından, kısaca üretime katılma sisteminden ileri gelir. İdeoloji, toplumsal bilinç, maddeyle ilintisi olmayan, bağımsız ruhsal bir olay değildir. İdeolojiyi, toplumsal bilinci belirleyen ve ona biçim veren, maddî toplumsal çevredir. Buna bağlı olarak, ideolojinin ortaya çıkışını ve yayılışını, yani diyalektiğin seyrini araştıran bir toplumbilimcinin en büyük görevi, toplumsal sınıfların ideolojileriyle toplumsal çevreleri arasındaki bağı, karşılıklı ilişkiyi belirlemek ve saptamaktır.

İşte biz de bu makalemizde, MÖ. IV.-V. yüzyıllarda Yunanistan'da yaşamış felsefecilerin felsefi yaklaşımlarını, bu bakış açısıyla çözümlenmeye

³³ Belli kesimlerce, Cumhuriyet'in ilk yıllarında genelde pozitivist bakış açısının egemen olduğu ileri sürülmekte ve tek tip insan yaratmayı arzuladığı söylenmektedir. Oysa İsmail Hüsrev'in bu makalesi ve 1927-1928 yılları arasında yayımlanan Felsefe ve İçtimaiyât Mecmuası'nda çıkan pek çok makale bu savı yanlışlamakta ve düşünsel çoğulculuğun ön planda olduğuna işaret etmektedir.

³⁴ İsmail Hüsrev, makalesinde hiç dipnot kullanmamıştır. Biz onun bu kuralını genelde ihlal etmemekle birlikte merak eden okuyucular için özellikle kişileri ve felsefi anlayışlarını dile getirdiği bağlamlarda, karşılaştırma yapabilmeleri için bazı göndermeler ekleyeceğiz. Ayrıca, makalede alt başlıklar da yer almamaktadır; biz okumayı kolaylaştırmak açısından kimi alt başlıklar ekleyeceğiz. "Eski Yunanistan'da içtimaî Fikirler" başlığından sonraki dipnotlar ve ara başlıklar tarafımıza aittir.

çalışacağız. Bunun için ilk önce, Yunanistan'ın anılan yüzyıllarda toplumsal durumunu kısaca saptamamız gerekir.

a-) IV.-V. Yüzyıllar: Eski Yunanistan'da Toplumsal ve Siyasal Durum

IV.-V. yüzyıllarda, Helen hükümetlerinde el işçiliği, esir sanayi, bilhassa ticaret, diğer memleketlere göre, büyük ölçüde yayılmıştı. Yalnız Peloponnesos savaşlarıyla ortaya çıkan toplumsal buhranlar bu hükümetlerin ekonomik ve toplumsal yaşamında uyum bırakmamıştı. Anılan savaşlar, aynı zamanda, Helen hükümetlerinin dış ilişkilerini de altüst etti. Atina devletinin diğer devletler üzerindeki nüfuzunu kırdı. Eski toplumsal örgütlenmeyi tahrip ederek, yaşamın akışını başka yönlerde çevirdi. Yani bu savaşlar sonrası sermayelerin sürümündeki (tedavülündeki) düzen bozuldu. Sermaye ile emek (say) arasındaki uyum kayboldu. Bir tarafta baş döndürücü bir servet birikimi, diğer tarafta derin bir sefalet başladı. İsyanlar, yağmalar, Yunanistan'da gündelik olaylar haline geldi. Ekonomik ilişkilerin sürekli değişmesi, tefeciliği son haddine ulaştırdı. Ekonomik ve toplumsal yaşamdaki bu büyük dönüşümler, zorunlu olarak felsefeye, dine, hukuka, kısacası ideolojiye de etki ederek derin buhranlar doğurdular. Olayların hızlı bir biçimde yayılışı, ticarî ve malî buhranların doğuşu, grupların amansız mücadeleleri, devlet biçimlerinin sık sık değişmesi, iktidar mevkiine Pericles, Alcibiades, Kritios gibi nüfuzlu büyük kişilerin gelmesi, eski ideolojileri sarstı. Eski adetler, ananeler kıymetten düştüler. Yeni olaylar içinde yetişen felsefeciler, felsefenin, hukukun, ananelerin ve benzerinin yakından gözden geçirilmesini, düzeltilmesini talep ettiler. Toplumsal ayrılıkların belirmesiyle birlikte, yani birbirinden çok farklı ekonomik, toplumsal koşullara bağlı olan vatandaş sınıflarının ortaya çıkmasıyla, Eski Yunan uygarlığının, sakin ve uyumlu yaşamı üzerinde oluşmuş normlar, örfler, ilişkiler bütünüyle değer yitirdiler; yeni yetişen düşünürler, bağlı buldukları toplumsal sınıfın çıkarlarına tercüman olarak yeni düşünceler ortaya attılar.

b-) Zengin Sınıfların İdeologları: Sofistler ve Aristippos

M. Ö. IV.-V. yüzyılda, Yunanistan’da Sofistlerin ortaya çıkışı, Eski Yunan felsefe ve toplumsal düşüncelerinin gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur. Sofistler, eski uygarlık tarzına isyan eden aşırı devrimcilerdi. Bütün devrimciler gibi Sofistler de her fırsattan istifade ederek genele açık yerlerde halkı topluyorlar, eski rejimi şiddetle eleştiriyorlardı. Fakat her şeyi amansız bir eleştiri süzgecinden geçiren bu devrimciler, bir taraftan da düşüncelerini sistemleştirmek için kendilerine düşünsel bir dayanak aramaktan geri kalmıyorlardı. Sofist düşünürler, böyle bir dayanağı, insanın kişiliğinde buldular. Dediler ki, dünyada her şey değişir. Her şey akar. Değişmeyen ihtiraslara, amaçlara sahip (olan)³⁵ sadece insandır. Dünyada, ihtiraslarıyla insandan başka değişmeyen bir şey yoktur. İnsan, bütün evrenin ölçüsüdür. Her şey bireye bağlıdır. Böyle bir düşünsel temel, Sofistlerin yaşamı anlayış biçimlerinin gayet doğal bir sonucuydu. Sofistlere göre, insansal yaşamın amacı, gayet basittir. O da bireysel arzuların geniş ve bol ölçüde karşılanmasıdır. Bireyin mutlu ve güçlü olması için, diğer toplumsal sınıflara karşı himaye edilmesi ve onların saldırılara karşı korunması, olmazsa olmazdır. Sofistler, kendini koruması için bireye eğitimi tavsiye ettiler. Dediler ki: İyi düşünme, iyi söz söyleme, iyi hareket etme sanatını herkes öğrenmelidir. Bu gibi sanatlarla donanmış bireyler, toplumu, yeni düzenlerle, yeni adetlerle biçimlendirirler ve eski devrin köhne bilgilerine, ananelerine esir olmazlar. Bu yüzden Sofist Kallikles’in şu sözleri çok dikkate değerdir: “Güçlünün hakkı, aynı zamanda doğanın ezeli bir kanunudur. Güçlünün bu hakkına sınır koyana, bütün konulmuş kanunlara, zayıfların, güçlülere karşı ortak kötü niyeti nazarıyla bakmalıyız.”³⁶

Toplumbilimsel bakış açısıyla sofizm, bir değişim devresinde, yani anlattığımız toplumsal buhranlarla eski düzenin konumunu yenisine bıraktığı bir zamanda, zengin aydın sınıflar arasında doğmuş bir yaşam anlayışıdır.

³⁵ “Olan” sözcüğü, tümcenin akışını düzenlemek için tarafımızdan konmuştur.

³⁶ Sofistlere İsmail Hüsrev’in bakışını krş. Alâeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, s. 130-133; Walther Kranz, Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar), çev.: Suad Y. Baydır, Sosyal Yayınları, İstanbul 1994, s. 191-211.

Eski devrin maziye karıştığını gören, diğer toplumda ekonomik varlığını artırmaya çalışan, yeni çıkarlar gören zengin aydınlar, içinde gelişme olanağı bulamadıkları eski toplumu bu şekilde eleştiriyorlardı. Felsefelerinde koyu bir bireycilik, anarşizm kokusu vardı.

Sofistlerin bu bireyci-anarşizmi, Eski Yunan düşüncesinde çok derin izler bırakmıştır. Sofistlerin diyalektik yöntemleri, bütün Yunan filozofları tarafından, Soerates, Platon, Aristoteles dahil olmak üzere, tamamen kabul edilmiştir. Fakat bütün bu filozofların Sofistlerden ayrıldıkları nokta şurada idi: Soerates ve Platon, Sofistlerin bireyciliğini atmışlar ve genel için yararlı, yani Sofistlerin öznel (subjektif) ölçütü yerine, nesnel (objektif) bir ölçüt koymuşlardır.

Diğer felsefe ekolü kurucuları arasında Sofistlere yaklaşan Aristippos'du. Aristippos tam anlamıyla zengin tüccar sınıfındandı. Bütün kuramlarını (nazariye), kanıtlarını, Sofistler gibi hiç çekinmeden savunuyor, eski toplumun sınırlı yaşamını şiddetle eleştiriyordu. Aristippos'un felsefesi de Sofistlerin felsefesi gibi zengin aydınlar arasında büyük bir kabul görmüştür. "Sirakuza kahramanı Dabyonis'in dostu Korint güzeli Lais'in sevgilisi ve zengin tüccar salonlarının özgür düşünceli müdavimi olan Aristippos, daima hayattan fazla kam almayı öğütüyordu." Aristippon ve ekolüne göre, felsefenin ve bilginin bütün görevi, (insana)³⁷ hayatında en büyük hazzı vermek, en büyük yararı sağlamaktır. Aristippos diyor ki, hakiki bilgi, bireyi, salim zevklere engel olan kâbusla kuruntulardan (evhâm) kurtarır ve mutluluğa götürür.³⁸

c-) Fakir Sınıfların İdeologları: Antisthenes ve Diogenes

Bu felsefe hareketinin karşıt kutbunda, toplumsal buhranlarla ekonomik varlığını kaybetmiş, fakir düşmüş sınıfların felsefeleri doğdu. Fakir Anthistenes, Aristippon'un felsefesini değiştirerek mutluluk elde etmeyi amaç edinen bir felsefe ortaya koydu. Anthistenes, yaşamımızdaki amaçla-

³⁷ "İnsana" deyişi, tümcenin akışındaki sorunu gidermek için tarafımızdan eklenmiştir.

³⁸ İsmail Hüsrev'in Aristippos'a bakışını krş. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 55-56.

rımızın nedeni mutluluk olmalı, diyordu. Antisthenes öğrencisi (mürid) Diogenes ile Socrates'e karşı şiddetli bir mücadele başlattılar. Yaşamdan en büyük haz alarak mutlu yaşamak için, öncelikle uygar yaşamın bütün adetlerinden, süslerinden, mülkiyetinden, evliliğinden, ahlakından, her türlü felsefi inançlardan, malî çıkarlarından vazgeçmek ve sadece dış dünyanın kanunlarına, nefsi arzulara göre, basit bir yaşam sürmek gereklidir, dediler. Her şeyi reddeden bu felsefe anlayışının, ekonomik bir varlığı olan toplumsal sınıfların hoşuna gitmeyeceği gayet doğaldır. Nitekim bu felsefeye, kelbiye (köpeksiler) unvanını takmakta gecikmediler. Ticaret çevresinde yetişen Sokrates'in öğrencisi (şakird) Ksenophon, Anthistenes ve Diogenes gibi filozofların felsefesini toplum için bütünüyle yıkıcı buluyordu.³⁹

d-) Burjuva Sokrates'inin Yaratıcısı: Ksenophon

Ksenophon'un, toplumsal-siyasal felsefesi oldukça basitti. *Hatıralar* adlı yapıtında, öğretmeni Soerates'in felsefesini yorumlarken (tefsir), onu, bir burjuva zihniyle istediği şekle sokmuş ve ortaya yepyeni bir Soerates çıkarmıştır. Ksenophon'un yeni Soerates'i, felsefesi her şeyden, her bireyden en büyük yararı elde etmek olan ideal bir burjuva tipiydi. Ksenophon yapıtında diyor ki, Soerates bana betimlediğim gibi göründü. O, o kadar erdem sahibiydi ki, herkese yararlı olmaya çalışırdı. O denli iyi kalpliydi ki, kendisine danışanlardan öğütlerini esirgemezdi. Ksenophon, Soerates'e birçok meziyet iliş-tirerek onu herkesin örnek alması gereken ideal bir Atina vatandaşı yapmıştı.

Ksenophon, bilginin, güzel sanatların, tamamen otoriter bir amaç taşımasına taraftardı. Bunun da ötesinde, bilgiyi, eylemsel gereksinimler oranında tavsiye ederdi. *Hatıralar*'ında diyor ki, Soerates, bilginin değerini çok takdir ederdi. Fakat bununla beraber bilgiye bir sınır çizmişti. Derslerinde, daima öğrencisine, bilgiyi ne dereceye kadar öğrenmek gerektiğini göstermeye çalışırdı. Söz gelimi, geometriyi, tarlanın boyutlarını ölçecek, üleştirecek kadar bilmelidir. Karışık geometrik sorunlarla uğraşmak yarar-sızdır; çünkü bunların hiçbir eylemsel değeri yoktur.

³⁹ İsmail Hüsrev'in Anthisthenes ve Diogenes'e bakışını krş. Alâeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 137-138.

Astroloji, seneleri, ayları, haftaları, günleri belirlemek için gereklidir. Ancak astronomi, hayata yararı olmayan bir bilimdir. Soerates yine diyor ki, dünya ile ilişkisi olmayan göksel cisimleri araştırmak, Tanrı'nın evreni nasıl yarattığını aramak yararsızdır. Bu gibi şeylerle uğraşan Anaksagoras'ın cinnetine kapılır. Gereksiz şeylere zaman harcamaktansa, bilgin kimselerden yararlı öğreniler (malumat) toplamalıdır. Söz gelimi, hangi etkinliğin sağlığa yararlı, hangisinin zararlı olduğunu bilmek eylemsel değeri olan bilgilerdendir.⁴⁰

Ksenophon'dan aktardığımız düşünceler, Atina'nın yaşadığı buhranlı devir için çok ilgi çekicidir. Birbirini takip eden devrimlerden, birçok nüfuzlu kimselerin gelip gitmesinden ve mantar gibi büyüyen bir sürü felsefi ekollerden bıkip yorulan insanlar, artık basit, salim, normal şeyler idealize etmeye başlıyorlar. Bunlara hasret çekiyorlar. Düşünürler ideal tipler yaratıyorlar. Ksenophon'un Sokrates'i de böyledir.

e-) Aristokratların İdeologu: Platon

Zengin aydınları, fakir halkı, sermaye ve servet sahiplerini temsil eden bu felsefe akımları karşısında, yüksek aristokrat aydın tabakasının da kendi felsefesini savunacak bir ideoloji çıkaracağı gayet doğaldır. Nitekim Platon, geniş bir toplumsal programla sahneye çıktı. Platon'un toplumsal-siyasal felsefesinin başlıca noktaları şunlardı: Geniş halk kitleleri henüz mukadematına hakim olacak derecede inkişaf etmemiştir. Bunun için her zaman bilgin rehberlere, tanrısal sanatlara sahip bireylere tabi olacaktır. Tabi bu düşünce ile entrikacı siyasetçiler kastedilmiş olmuyor. Platon'a göre onlar, halkı çıkarlarına alet eden demagoglardır. Platon diyor ki, kunduracılar, demirciler gibi esnaf ve tüccarlar, kötü niyetler peşinde koşan demagoglara yahut yüksek erdem sahibi filozoflara tabi olmalıdır. Platon zamanının burjuvasını yani maddi çıkarları için çalışanları ve bunların Ksenophon gibi düşünsel öncülerini daima kötülerdi. Platon diyor ki, bu insanlar yanlış

⁴⁰ İsmail Hüsrev'in Ksenophon'a mal ettiği Sokrates imgesini krş. Ksenophon, Sokrates'ten Anılar, çev.: Candan Şentuna, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 12-112.

zihniyetlerle (halkın)⁴¹ ahlaklarını bozuyorlar. Bütün erdemlerini para kazanmada buluyorlar ve bunu, mülklerine yalnız para kazancı doğuracak girişime sarf ediyorlar. Her şeyde belli bir çıkar, yani sermaye toplamak için bir yarar arıyorlar. Bu insanlar, ihtiraslarının esiridirler. Devlette de erdemin ölçüsü, bir avuç para olduğu günden beri insanlar, zenginler ve fakirler diye eşit olmayan iki sınıfa ayrıldılar.

Koyu bir aristokrat aydını olan Platon'a göre, insanların önemli bir kısmı, yaratılıştan yahut bedeni etkinlikleri sonucu, erdemin, ahlakın hakiki özünü kavrayacak yetenekte değildir. Platon diyor ki, esnafıktan yetişen, sanatından felsefeye sıçrayan aydınlar, erdem hakkında yaklaşık bir düşünce sahibi olabiliyorlar. Fakat hakikatin özünü kavrayamazlar. Platon şu sonuca ulaşıyor ve diyor ki, iki sınıf erdem sahibi (faziletkâr) insan vardır: Biri, hakikati bütünüyle kavramış filozof, diğeri de; deneyim (tecrübe) ve görünen ile yetişmiş halk.

Platon, halktan ve toplumsal durumları yönünden hakikati kavramaya yetenekli ve ideal bir yaşama layık gördüğü insanlara, özel yeni bir evren meydana getirmek gerektiği kanısındaydı. Var olan (mevcut) toplumsal yaşamdan nefret ediyordu. Bunun için genç öğrencileriyle, Akademia'sına çekilerek kendini bilimsel çalışmaya verdi. Var olan yaşamdan çok farklı, ideal bir yaşamın planını çizmeye başladı.

Platon'a göre, var olan yaşam, ebedi bir durağanlık (sükûn) ve duyu ötesi bir uzay içinde yüzen idealar evreninin kaba bir görünüşünden (sûret) başka bir şey değildir. Platon aşkın (yüce) idealar evrenine yükselmeyi bir amaç biliyordu. Bu evrene karşı herkeste az çok derecelerde "eros" denilen bir çekim bulunuyordu. Platon'a göre "eros", duyu evreniyle idealar evreni arasında aracı bir konumda olan, insan ruhuyla var olmuş bir cazibe demektir. İnsan ruhu, daima maddî beden yoluyla görünüşlerin (sûret) hakiki var oluş evrenine ulaşmaya gayret eder. Evren (cihan) de, insan gibi ruha sahiptir. Evrenin ruhu, bütün kozmostaki yaşamın kaynağıdır. Platon'a göre kozmos, canlı bir varlıktır (mahluk). Cesedi, maddî-evrenin biçiminin toplamıdır. Ruhu ise, tanrısal akılda içkindir. Maddî evren, ide-

⁴¹ "Halkın" deyişi, tümcenin akışını sağlamak için tarafımızdan eklenmiştir.

alar evreninin bir yansımasıdır ve belirli kanunlara tabidir. Bundan dolayı, kavramaya karşılık gelir ve (onu)⁴² araştırabiliriz. Duyular evreninin kavranılması, ebedi ruhta, eski, refah içinde, mutlu, durağan yaşamı hakkında, hatıraları uyandırması itibarıyla çok dikkate değerdir. Ebediyi, dünyevî olmayanı düşünme, bize daima evrenin güzelliği, uyumu ile karşılaştırır. Güzellik, uyum ise, bilgide ve güzel sanatların en yüksek bölümü olan müzikte yansıma bulur. Ebediyet düşüncesi, beşeri varlığın inceliklerinde daha açık bir biçimde açığa çıkar. Hoşluk, incelik (letafât), aşk (eros), uyandırır. Aşk ise, insanı, yüce amaçları, yani öğrenmek, bilmek, düşünmek yönünü içerdiğinden hakikatin kavranmasına iletir.⁴³ Bilgi ise, akıl sahibi insanı, erdem yoluna götürür. Platon'un elde ettiği sonuç (a göre)⁴⁴, kavramların sürekli bir biçimde çözümlenmesi ve birleştirilmesi yoluyla, yani diyalektik yöntemle nefsi mükemmelleştirmek zorunludur. Hakikate ulaşmanın en iyi yöntemi diyalektiktir. Platon'a göre, diyalektiğin esası ise, salim bir ruh hali yahut ruhta uyum doğuran müzik ve jimnastik eğitimidir. Böyle bir eğitim olmadan hakikatin kavranması olanaksızdır.

Platon'un sistemi, belli bir toplumsal sınıfın, toplumdaki ayrıcalıklı konumunu akla uygun göstermeye çalışıyor. Çünkü servet, artık ahlakın, toplumsal ve bireysel mükemmeliyetin ölçütü olmaktan çıkmıştır. Toplumsal buhranlar karşısında toplumsal tabakalar değerden düşmüş, yeni bir ölçüt aramak gerekiyordu. İşte Platon aşkın, hakikatlerin kavranması, yani yalnız belli bir sınıfa nasip olan hakikati kavrama yeteneğini, bir ölçüt olarak ileri sürdü. Aristokrasinin varlığı, ancak bu şekilde savunulmuş olabilirdi.

Platon'un arzu ettiği aristokrat "aydın diktatörlüğü" yeni bir şey değildir. Platon'dan önce Hindistan'daki aydın Brahmanlar aynı diktatörlüğü uygulamışlardır. Kimi toplumbilimciler, Platon'un filozoflar hakkındaki kuramının (nazariye) Brahmanların kuramlarına tamamen benzediğini

⁴² "Onu" deyişi tümcenin akışını sağlamak için tarafımızdan eklenmiştir.

⁴³ Bu tümcenin okunusunda bana katkı sağlayan eğitim tarihçisi Prof. Dr. Erdoğan Başar'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

⁴⁴ Paranteze alınan sözcük tümcenin akışını sağlamak için tarafımızdan eklenmiştir.

söylerler. Gerçekten Platon'un felsefesinde, güçlü bir aydın zihniyeti vardır. Söz gelimi, Platon'un, en yüce kavrama yöntemi olarak kabul ettiği diyalektik, yalnız aydınların kavrayabileceği bir düşünce tarzıdır. Platon, felsefî gelişim (tekamül) için müzik ve jimnastik tavsiye ediyordu. Müzik ve jimnastik ise, o zamanlar aristokrat aydınların uğraştığı şeylerdi. Platon'un sisteminde büyük bir rol oynayan “eros” aristokrat gençlerin ruh hallerine tamamen uygundu.

Platon'un Devlet'i irdelenince, yazarın iki amacı dikkate aldığımız görürüz. Bu amaçlardan biri, bağımsız (müstakil) devlet, yani özel mülkiyet, sefalet, fenalık gibi şeyleri içermeyen ve büyük bir erdemli kişi veya filozof tarafından yönetilen bir devlettir. Diğeri de, anılan ideal devlete eski toplumdan, özellikle eski Atina aristokratının kast düzeninden oldukça fazla öğeler almaktır. Platon'un geleceğin devleti, Eski Atina aristokratının kast düzeninin komünist temeller üzerine kurulmuş bir şeklidir. Platon bu programı, toplumsal buhranlarla konumu sarsılan aristokrasinin gürültüsüz, mutlu bir yaşam tarzı aramasına ve aynı zamanda, eski konumunu yeni devlette koruma arzusunu ifade eder. Platon, Devlet'inde eski Atina aristokratının kastlar devrinin refah içinde ve sakin hayatını yeniden canlandırmak (ihyâ) istiyordu.⁴⁵

Kaynakça

Alpar, C. (1984). “Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm”, Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Bildiriler ve Tartışmalar, 2. Baskı, Ankara (703-736).

Ertan, T. F. (1992). Kadrocular ve Kadro Hareketi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.

Ertan, T. F. (1993). “Kadro Hareketiyle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltilmeler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 27, Cilt: IX, (549-559).

Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası, Cilt: 1, Sayı: 6, Matbaa Âmidî, İstanbul 1927.

Gökberk, M. (1993). Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

⁴⁵ İsmail Hüsrev'in Platon'a mal ettiği düşünceleri krş. Alâeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 140-162.

Güzel, C. (2002). “Türkiye’de Maddecilik ve Maddecilik Karşıtı Görüşler”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 19, (63-81).

Hilav, S. (2005). “Düşünce Tarihi”, Türkiye Tarihi içinde, cilt: 4, Yay. Yönet.: Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.

Kaynaradağ, A. (2002). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Felsefe, T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Dizisi, Ankara 2002.

Kranz, W. (1994). Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar), çev.: Suad Y. Baydır, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Ksenophon. (1994). Sokrates’ten Anılar, çev.: Candan Şentuna, Ankara: TTK Basımevi.

Küçük, İ. Y. (1983). “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, (138-144).

Sarıkavak, K. (1998). Cumhuriyet Döneminde Felsefe Yayınları, Felsefe Dünyası, Sayı: 28, (97-112).

Şenel, A. (1996). Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tekeli, İ.- İlkin, S. (1984). “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi”, Toplum ve Bilim, Sayı 24, (35-68).

Tökin, İ. H. (1927). “Eski Yunanistan’da İctimî Fikirler”, Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası, cilt: 1, sayı: 4, 1927, (304-308).

Tökin, İ. H. (1990). Türkiye Köy İktisadiyatı İstanbul: İletişim Yayınları.